

EBU ZEYD'E GÖRE VAHYİN METİN-KÜLTÜR İLİŞKİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİNDE DİLİN ROLÜ

Fatih TOPALOĞLU (*)

Özet

Vahiy kavramı metafizik yönüyle birlikte epistemolojik bir karaktere de sahiptir. Bu anlamda o, bir bilgi bütünü ve sistemi ortaya koymayı amaç edinir ve bu sistemi tamamlamak için zaman zaman ve gerektiği anlarda ortaya çıkar. Vahyin metafiziksel yönüyle ilgili olarak meydana gelişi, insanı tecrübeye olan etkisi; epistemolojik olarak ise, insanı bilgilendirme yönü ve bunun kapsamı temel bazı problemler olarak değerlendirilebilir. Ebu Zeyd, vahyin bu ontolojik ve epistemolojik boyutlarını bütüncül bir bakış açısıyla inceleyerek onun toplumsal ve tarihsel gerçeklikle ilişkisini 'dil' üzerinden kurmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vahiy, dil, toplum, kültür

The Role of Language in Research of Revelation in terms of Text-Culture Relationship according to Ebu Zeyd

Abstract

Revelation has an epistemological character in company with its metaphysical aspect. In this sense, it aims to present information totality and system and in an effort to complete this system it emerges occasionally and when needed. In connection with metaphysical aspect of revelation, its occurrence and its affect to human experience; with epistemological aspect of it, its informing people aspect and its extend could be evaluated as some basic problems. Ebu Zeyd, who studies on ontological and epistemological aspects of revelation in a totalitarian perspective, aims to relate to its social and historical reality on "language" aspect.

Key Words: Revelation, language, society, culture

*) Dr., Erzurum Nurettin Topçu Sosyal Bilimler Lisesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmeni
(e-posta: topaloglu37@hotmail.com)

Giriş

Dil, toplumun dünyayı algılama ve düzenlemedeki en etkin aracıdır. Dilin birçok kullanım alanı vardır. Bu alanlardan en önemlilerinden birisi, bilgi konusu olabilecek mahiyetteki bir şeyin, bilen tarafından kendisine bildirilene iletilmesinde aracı görevi görmesidir. Hemen belirtelim ki, burada dili kullanabilme vasfına sahip olan iki varlıktan birini etkin (yani süje), diğerini ise edilgen (yani obje) olarak nitelendirmek doğru değildir. Şöyle ki, bilen ve dolayısıyla bilgisini ileten varlık bu iletim faaliyetini ‘dil’ vasıtasıyla ve ‘dil’i kullanabilme yeteneğiyle gerçekleştirirken nasıl aktif bir durumda ise benzer bir şekilde kendisine bilginin iletildiği varlık da yine ‘dil’ ile ifade edilen şeyleri anlamaya çalışırken aktif bir durumda bulunmaktadır. Kanaatimizce bu faaliyete iletim değil de ‘iletişim’ denilmesinin sebebi budur. Yani burada aktif konumda bulunan iki süjenin karşılıklı ilişkisinden bahsetmek daha doğru olacaktır. İşte dilin bu şekilde kullanılması sonucu bilgi ve tecrübe aktarımı meydana gelmektedir.

Bu çalışmada, Ebu Zeyd tarafından Kur’an’a daha doğru bir şekilde yaklaşmak üzere teklif edilen bir tür anlamlandırma ameliyesinin, dilin bu yönü üzerinde yürütüldüğü tezinden hareket etmeye çalışacağız. Daha açık bir ifadeyle, kutsal metnin oluşumunda Tanrı’nın mutlak etkinliğinin yanı sıra vahye muhatap olanların da aktif bir şekilde katılım gösterdiği anlayışının nasıl temellendirildiğini ele alarak, vahyin toplumsal realiteyle ilişkisini değerlendirmeye çalışacağız.

Şüphesiz kutsal metinlerle karşılaştığımızda, onlarda ifade edilen olayları daha iyi bir şekilde anlayabilmek için dilsel ve tarihsel yöntemlere başvurmak gerekir. Kutsal metinlerin ifade edildiği tarihsel şartların ve yazarlarının niyetlerinin dikkate alınması lüzumu, bu konuda farklı yöntemlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu yönüyle yorumlama faaliyeti, “bize yabancı, kapalı, aramızda zaman veya mekân farkı oluşmuş bir şey veya tecrübeyle aşinalık kurmamızı sağlar.” (Bilen, 2002:24) Çağdaş yorum bilim kuramlarından birisine göre, bir metnin değeri onun içinde bulunduğu zamana ve onun ifade edildiği dilin özelliklerine bağlıdır. Doğrusu ister dinî olsun isterse de olmasın bir metnin anlaşılmasını bu derece kesin sınırlarla tarihsel bir zaman dilimiyle sınırlandıran böyle bir anlayışı kabul ettiğimizde, bugün birçok alanda sahip olduğumuz bilgilerin geçerliliği tartışmaya açılacak ve bugünkü bilgimizin temelini oluşturan geçmişe dair bilgilerimiz zan altında bırakılacaktır. Hâlbuki burada takınılması gereken tavrın, kutsal bir metinde zaman ve tabiatüstü gerçeklerle birlikte metnin yazıldığı döneme has ve ancak kendi tarihsel bağlamında anlaşılacak unsurların doğru bir şekilde ayırt edilmesi olduğu kanaatindeyiz.

Kur’an özelinde meseleyi değerlendirecek olursak, Kur’an gerek lafız gerekse mana bakımından kendine has ve son derece seçkin bir sözler bütünüdür. Dolayısıyla Kur’an açısından belli bir ifadeyi, onun bir parçası olduğu dilin kullanım kurallarının dışına taşıyarak anlamaya çalışmak asla doğru ve yerinde bir davranış değildir (Koç, 2001:27). Kur’an, hakkında ne söylenirse söylensin, nasıl bir değerlendirme yapılsa yapılsın, bu söz ve değerlendirmeleri aşan bir dil ve muhtevaya sahiptir. Bu bakımdan Kur’an’ı merkeze alan bütün araştırmalar eksik; yapılan her yeniden okuma, gerekli altyapıya sahip her yorum, yeni bir bulguya ulaşma ve okuyana yeni bir perspektif sunma açısından son

derece önemlidir. Kur'an, kendi aşkınlık ve evrensellik karakterini ortaya koyan pek çok metin içi argümanları yanında, i'cazının büyük tezahürü olarak, yorumsal okuma yoluyla tüm çağları ve toplumları çağrılarına cevap verme yeteneği ile donatmış olan bir kitaptır (Kılıç, 1996:103). Dolayısıyla ilk dönem müfessirlerinin yapmış olduğu Kur'anî yorumlar ne kadar önemli ve değerliyse, bugün gerek tarihsel gerek hermenötik gerekse de diğer bakış açıları temel alan yorumlar da (ideolojik tekdüzeliğe düşülmedikçe) değerlidir ve önemlidir.

Nassın Olgusal Yönü

Nasr Hâmid Ebû Zeyd dili, beşerî ve tarihsel varlık alanına ait sosyal ve kültürel bir fenomen olarak görür (2001:19). Ona göre, mesajın anlaşılması için beşere ait yöntemler kullanılmalıdır (2001:20). İster dinsel ister beşeri olsun, tüm metinler, sabit kurallara bağlıdır ve dinsel metinlerin ilâhî kaynaklı oluşu, onları bu kuralın dışına çıkarmaz. Çünkü bu metinler, tarihte ve dilde tezahür ettiği ve gerek mantuku gerekse mefhumu itibarıyla belirli bir olguda insanlara yöneldiği andan itibaren 'insanlaşmış'tir (2002:90).

Ebu Zeyd bu noktada temel problemin nassın kendi sosyal ve tarihsel bağlamından koparılmasından kaynaklandığını düşünmektedir. Dolayısıyla Kur'an'ın anlaşılması ve icazı konusu dilsel ve edebî icaz ekseninde odaklanması gereken bir çalışmayla ortaya konulmalıdır. Dinî metin, kutsiliğinden başlayan dokunulmazlık ve ulaşılamaz özelliğini bildirmekle, sınırlı, beşere ilgisiz bir 'obje' değildir; tam aksine o insanî bir amaçlılıktan asla uzak olmaksızın, varlık durumlarıyla bağlantılı olarak itikadî ve ahlâkî bazı genel kuralların yanında insanî durum ve beklentilere bir cevap ve karşılık oluşturmaktadır. Ebû Zeyd'in bu konudaki önerisi, Kur'an'ın dinî bir bakış açısıyla değil, edebî açıdan incelenmesi gerektiğidir. Ancak bu şekilde "Kur'an'a yönelik bilimsel bir zihniyet" in (2002:31) gerçekleşmesi sağlanabilir. Böyle bir yöntem, Kur'an metninin anlaşılması için önce onun dil dokusu, o dokuyu oluşturan sözcük ve tümcelerin yapı ve delâlet yöntemi, sözcüklerin kök manalarıyla sonradan oluşan delâlet zenginliklerini ele almayı gerekli kılar (Kılıç, 2001:98). Herhangi bir metin için olduğu gibi Kur'an açısından da, belli bir ifadeyi, onun bir paçası olduğu dilin kullanım kurallarının dışına taşıyarak anlamaya çalışmak, asla doğru ve yerinde bir davranış değildir (Koç, 2001:27). Aslında Ebu Zeyd, ortaya koymuş olduğu bu yaklaşımla Kur'an'ın salt dilsel veya metinsel bir yöntemle ele alınması gerektiğini söylemiş olmamaktadır. O bu konuyu şöyle ifade etmektedir: "Kur'an hiçbir zaman, anlamı Arap dilinin yapısındaki objektif usûl ve kaidelere uygun olarak belirlenen, salt dilsel ve tarihsel bir metin değildir. Zira bizzat Arap dilinin kendisi, ilahi dilin tezekkür ve tecellisinin bir sonucudur. Kur'an Allah'ın kelâmıdır, aynı şekilde varlık da Allah'ın kelâmıdır." (1999:35) Burada görüleceği üzere o, varlıkla dinî metin arasında epistemolojik bir paralellik kurmakta ve adeta her ikisini de anlamının birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini ifade etmiş olmaktadır. Yani Ebu Zeyd'in farklı yerlerde ifade ettiği iki farklı görüş arasında bir tutarsızlıktan değil, birbirini tamamlayan iki yaklaşımdan bahsedebiliriz.

Bu noktada şunu söylemek gerekir ki, her dil, bünyesinde, içinde geliştiği kültür sahasının geçmişteki tecrübesini saklar (Watt, 1982:47). Yani bir halkın bütün hayatını,

özellikle kendine has düşünce kategorilerini, dünya görüşünü, estetik ve ahlâkî değerlerini içine alan kültür ve düşünce sahası, kullanılan dilde saklıdır. Ebû Zeyd'e göre, Kur'an metninin kendisi hakkında ortaya koyduğu görüş ile kültürün onun hakkında oluşturduğu telakki arasında yapılan ayırım, gelişigüzel ve izaha muhtaçtır (2001:47). Bu noktada onun İlâhî Hitap'ın tabiatına yönelik geliştirmiş olduğu iki yönlü yaklaşım tarzı, bize göre konunun sağlıklı bir şekilde ortaya konulabilmesi için son derece önemlidir. Bunlardan birincisi, kültürün metni oluşturma, yani Kur'an açısından onun oluşum ve tamamlanma sürecidir. Bunu bilahare Kur'an metninin kültürü meydana getiren bir unsura dönüştüğü ikinci süreç takip eder (2001:48). Bu süreçlerden birincisi, belli bir mekân ve tarih diliminde konuşulan dilin aracılık ettiği bir kelime ve kavramlar dünyasının, bir kültürün, örfün bulunduğu anlamına gelmektedir ki (Paçacı, 2001:74), Kur'an, indiği topluma bu kültürü dikkate alarak seslenmiştir. İkincisi ise, müminlerin anlayışlarını yöneten, hayatlarına yön veren, bu yönüyle de vahiy süreci neticesinde insanlara ulaşan Kur'an'ın, bir toplumun ortaya çıkmasında nasıl etkin olabildiğidir (Görgün, 2003:46). Aslında Kur'an'ın kendisi için bu ismi kullanması da Ebu Zeyd'e göre, iki yönlü bu sürece son derece uygundur. Zira kullanılan kelime, teşekkülünü kendisine borçlu olduğu kültürden kaynaklanmaktadır. Fakat aynı zamanda o, kipi ve yapısı itibariyle tamamen yabancı olan bu ismi seçmekle, mevcut kültürden farklı bir şey olduğunu ortaya koymaktadır (2001:78).

Ebu Zeyd'in '*eleştirel-tarihsel yöntem*' adını verdiği bu yaklaşım tarzı, araştırmacıdan esbab-ı nuzûl¹, nasih-mensuh, Mekkî-Medenî gibi ayırımlara önem atfeden ve Kur'an ilimlerinin bütününe temsil eden bir Kur'an tarihi değerlendirmesi yapmasını gerekli kılar (2001:18). Ebu Zeyd olgu merkezli olduğunu söylediği bu yöntemin diğerlerinden farkını şöyle ortaya koyar: "Diğer yöntemler, dinî metinlerin müzakeresinde öncelikle Allah Teâlâ'dan sözedir. Bunu Hz. Peygamber hakkında konuşma takip eder. Daha sonra da 'esbab-ı nuzûl', 'Mekkî-Medenî', 'nasih-mensuh' başlıkları altında olgusal konular tartışılır. Bu tarz bir yöntem, '*inen diyalektik*' (yani yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşen diyalektik) tarzındadır. Hâlbuki bizim önerdiğimiz incelemenin yöntemi, '*çıkan diyalektik*' (yani insandan Allah'a doğru gerçekleşen diyalektik) tarzını esas alan, meçhul olana erişip onun gizli yönünü ortaya koymak için, apaçık gerçeklikten başlamaktadır." (2001:49) Ebu Zeyd'in sebep-i nuzûl konusundaki yaklaşımı, Hasan Hanefî'nin şu sözleriyle yakın bir benzerlik arz etmektedir: "Sebebi olmaksızın inmiş olan hiçbir ayet ya da sure bulunmaz. Sebep, hâdisedir, âyetin içinde nazil olduğu ortamdır. Nuzûl kelimesi, yüksekten aşağıya doğru inme anlamını ifade ederken, 'sebep' kelimesi aşağıdan yukarıya doğru yükselmeyi ifade eder. Ayet, ancak sebebin vaki olmasından sonra nazil olunca, bir bakıma '*aşağı'sı*' '*yukarı'nın* sebebi olmuş olur. O halde 'sebep-i nuzûl', bir anlamda olgunun fikirten, hadisenin ayetten önce bulunması demektir." (1998: 226-232) Hanefî'nin bu görüşüne karşı, âyetlerin büyük bir kısmının herhangi bir olay olmaksızın nâzil olmuş olmasını savunan görüşler de bulunmaktadır. Bu görüş sahipleri, vahyin,

1) Bazı âyetlerin nüzulu ile onların nazil oldukları ortam arasındaki alaka, genellikle 'nuzul sebebi' olarak nakledilen olaylar üzerinden kurulmaktadır.

olaylar tarafından değil de, olayların vahiy tarafından tayin edildiğini savunur. Bu durum onlara göre vahyin, mevcut (yani geçerli olan) karşısındaki aktif konumunu ifade etmesi açısından önemlidir (Görgün, 2003: 62).

Kanaatimizce Ebu Zeyd Kur'anî hitâbın nesnel anlamının, ancak her bir bölümün kendi tarihsel bağlamında okunmasıyla elde edilebileceğini söylemekle, Hanefî'nin kesin bir şekilde ifade ettiği, Kur'an ayetlerinin her birinin somut bir olay üzerine indiğini söylemek istememiştir. Onun iddiası, ayetin nuzûl sebebi olarak değerlendirebileceğimiz somut bir olay olmadığı durumlarda dahi '*nuzûl ortamı*' olarak niteleyebileceğimiz, bir genel bağlamın söz konusu olduğudur. Bu noktada Mekkî-Medenî ayrımı yorum sürecine dâhil olmakta, ayetin tarihsel yorumunda önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözgelimi Kafirûn Sûresi Mekkî bir sûre olarak alındığında farklı (bir hoşgörü ifadesi olarak), Medenî bir sûre olarak alındığında ise farklı (bir başkaldırı ve meydan okuma ifadesi olarak) yorumlara yol açabilmektedir. Bu bağlamda Mekkî-Medenî ayrımı konusunda Nagel'in yaklaşım tarzının vurgulanması gerektiğini düşünüyoruz. Ona göre, "*gayb alanından bilgi aktarma*" anlamında Kur'an'da v-h-y ve n-z-l kökünden türeyen kelimeler kullanılır. Nagel, Mekkî sûrelerde v-h-y kökünden gelen kelimelerin kullanılmasını, vahiy olgusunu algılama biçiminin '*ilham*' şeklinde olmasıyla; Medenî sûrelerdeki n-z-l kökünden gelen kelimelerin ise aslı ilham olan '*bir metinler mecmuasının indirilmesi*'ne ve '*kitab*'la bağlantı kurulmasına yönelik bir dönüşüm olarak görür (1996:60). Fazlur Rahman da Kur'an'ın vahiy ortamını, Mekkî ve Medenî şeklinde kesin çizgilerle ayırmayı (mesajın birliği açısından) makul görmese de, vahyin işleyiş tarzı açısından onun günümüze tatbikine temel teşkil edebilmesi açısından önemli olduğunu ifade eder. Bu durumu açıklarken o, risâletin ilk dönemine ait âyetlerin genellikle ahlâkî/manevî öğretilerle ilgili olup, Medine döneminde vahyedilen âyetlerin ise toplumun düzenlenmesi için gerekli olan siyasî-hukukî ilkelerle ilgili âyetler olduğunu söyler (1995:21)

Ebu Zeyd'in dikkat çektiği konulardan birisi de, Kur'an âyetlerinin farklı sosyo-kültürel bağlamlarda nasıl anlaşılması gerektiği veya bir dönem için geçerli olan bir ifadenin farklı dönemler için de geçerli olup olmadığı gibi konuları içeren 'nesh' meselesidir. Şüphesiz bu meseleye de Ebu Zeyd'in genel yaklaşımı içerisinde vahyin kendi olgusal bağlamı ile birlikte ele alınması gerektiği varsayımı doğrultusunda yaklaşılmalıdır. Bindiği gibi, "Hz. Peygamber ve sahabe asrından uzaklaştıkça, sosyo-kültürel, ekonomik, politik ve diğer bir takım faktörlerin etkisiyle İslâm âleminde birbirinden farklı yönelimler ve ekoller ortaya çıkmış, kaynağını Ku'an ve sünnetten alan farklı disiplinler teşekkül etmiştir." (Özdeş, 2001:47) Bu durum Ebu Zeyd'e göre, Kur'an'ın olgusal bağlamdan koparılmasına, onun salt olarak birbirinden farklı yönlerine vurgu yapmayı amaçlayan parçacı yaklaşımlarla ele alınmasına ve statik bir bakışa yol açmıştır. Ebu Zeyd bu noktada geleneksel Kur'an ilimlerinin yaklaşımlarını eleştirir. Ona göre, Kur'an metnini Levh-i Mahfuz'da önceden yazılı olarak bulunan bir varlık olarak algılamak, metnin kültürel olgu arasındaki diyalektiğin göz ardı edilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Kur'an'ın ezeli varlığına yönelik bu düşünce, iki önemli sonuç doğurmuştur. Birincisi, Kur'an'ın kutsiyetinde aşırıya gitmek ve onu anlam ifade eden dilsel bir metin olmaktan çıkararak biçimsel bir metne dönüştürmektir. Daha sonraki tarihsel süreç içinde Kur'an'ın güzel

okunması ve yazılması doğrultusunda gösterilen çabaların altında yatan sebep de, ona Allah kelâmı olduğu için duyulan saygıdan ileri gelmektedir; yani temel dürtü, onu açık seçik kılmaktan çok, güzelleştirmek; araştırmada başvurulacak bir kaynak olmaktan çok, saygı duyulacak bir ‘kitap’ olarak görmekten kaynaklanmaktadır (Koç, 2001:27). İkinci sonuç ise, onun derin ve çeşitli anlam düzeyleri olduğu inancıdır. Anlam düzeyindeki çeşitliliğin Kur’an’ın ilâhî aslıyla ve ezelf varlığıyla irtibatlandırılması, Kur’an metninin anlamlarının anlaşılması bir hal almasına yol açmıştır (Ebû Zeyd, 2001:67).

Bu durum Ebu Zeyd’e göre, gelenek ile çağdaş bilincimiz arasındaki ilişkinin doğasıyla alakalı olarak nesnel okumanın imkânsızlığı şeklinde ifade edilebilirliği probleminde yol açmaktadır. Ebu Zeyd ister gelenek lehine isterse de aleyhine olsun böyle bir taraflı okuma anlayışının benimsenemeyeceği sonucuna ulaşmaktadır. Netice itibarıyla “gelenek bizim onu algılayış ve kavrayışımız dışında kalan bağımsız bir varlığa sahip değildir.” (2010:231) Dolayısıyla geleneğin bağımsız varlığı, kendini ancak duyu ile idrak edilebilen somut fizikî varlık şekillerinden birine götürür. Bu ise yazılı ve matbu ciltler şeklinde kütüphane raflarında işgal ettiği mekânsal boşluk ölçütlerinin otoritesi altına girer. Kanaatimizce bu noktada Zeyd’in vahiy anlayışının ontolojik boyutu devreye girmektedir.

Nassın Bildiriminin Ontolojik Boyutu

Arapça’da, sür’atle bildirmek, yazı yazmak, ima ve ilham etmek (Manzûr, 1956:381) anlamına gelen vahiy kavramı, genel anlamıyla peygambere gönderilen ilâhî kelâm ve haber anlamında kullanılmıştır. Bu anlamların hangisi alınıralsa alınsın, vahyin bilme, öğrenme ve bilgi ile çok yakın bir ilişkisi vardır (Kılıç, 2002:24).

Ebu Zeyd’de vahyin bildirim anlamının diğer bütün anlamları bünyesinde barındırdığını belirtmektedir. Bu bildirim, Zekeriya ve kavmi, Meryem ve kavmi örneklerinde olduğu gibi aynı ontolojik varlık² düzeyine sahip bir verici ile bir alıcı unsur arasında gerçekleşmiştir (2001:56). Ebu Zeyd bu noktada, eleştirel-tarihsel ve olgu merkezli bir anlayış doğrultusunda, vahyin kültürel temellerinin Arap toplumunda bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre, “İnsanın cinle ilişki kurabilmesinin mümkün olduğu” şeklindeki Arap inancı, dinî nitelikli vahiy fenomeninin kültürel temelini oluşturmaktadır. Bu yüzden, Kur’an’ın çağdaşı olan Araplardan vahiy fenomeninin bizatihi kendisine yönelik bir itiraz gelmemiş, itirazlar genelde vahyin muhtevası veya kendisine vahiy gelen şahsa yönelik olmuştur(2001:57). Ebu Zeyd, vahyin kültürel altyapısını incelerken, onun Araplardan daha önce yaygın olan, varlığı bir bütün olarak ele alan, âlemler arasında yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya doğru bir hareket ve ilişki olduğunu varsayan bir anlayışla ele alınması gerektiğini altını çizmiştir. Bu ilişki, insana söz konusu âlemlerin bir kısmıyla bağlantı kurma imkânı veren beşerî faaliyet alanıdır. Ona göre, bu noktada nebî ile kâhin

2) Ebu Zeyd, ‘ontolojik olarak aynı varlık düzeyine sahip olma’ ibaresini şöyle açıklamaktadır: Vahiydeki ‘beşerîlikten sıyrılma ve melekleşme’ ifadesinde, bu ifadenin literal yapısından anlaşılacak fiziksel bir değişim kastedilmemektedir. Zira Hz. Peygamber’de görülen değişim, çok çabuk gerçekleşen ve geçici olan bir değişimdir, yoksa ‘sıyrılma’ ve ‘soyutlanma’ lafızlarının ifade ettiği anlamda bir değişim değildir. İşte belkide mutasavvıf ve filozofların ‘nübüvvet’ kavramını ‘hayal’ nazariyesi çerçevesinde tartışmalarına zemin hazırlayan da bu olmuştur. Ebû Zeyd, *İlahî Hitabın Tabiatı*, s.74.

arasında fark yoktur (2001:60). Nebî ile kâhin arasındaki fark ise, nebînin aşkın âlemlerle olan ilişkisinin bir çeşit fitrat ve yaratılış üzerinde gerçekleşirken, kâhin maddî âlemin engellerinden sıyrılmak ve onun ötesindeki âlemlerle irtibat kurmak için, kendisine yardımcı olarak birtakım araçlara ihtiyaç duymaktadır (2001:61).

Ebu Zeyd vahiy olgusunu biri dikey, diğeri ise yatay olmak üzere iki yönlü bir ilişkiyle açıklamaktadır. Bunlardan dikey olanı, Allah'la melek arasındaki; yatay olanı ise, melekle peygamber arasındaki iletişimdir. Bu noktada ortaya çıkan problem, Melek (Cebrail)'in metin (Kur'an) olarak indirdiği şeyin lâfız mı, mânâ mı, yoksa içeriği ve lâfızıyla birlikte bir metin mi olduğudur (2001:66).

Ebu Zeyd buna cevap verirken öncelikle 'vahyin keyfiyeti' probleminin doğru bir şekilde ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Zira vahiyde kullanılan lügavî şifrenin yapısı kaçınılmaz bir problem olarak karşımıza çıkacaktır. Netice itibarıyla vahiyde farklı ontolojik düzeylerde bulunan iki varlık arasındaki bir ilişkiden bahsedilmektedir. Ona göre, bu problem İslâm öncesi Arap toplumuna ait bir problem olmayıp, daha sonra Arap düşüncesinin gelişmesi ve farklı kültürlerle etkileşime girilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.³ Bu durum vahiy ile sosyo-kültürel ortam arasında diyalektik bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. İslâm öncesi Arap kültürü, sahip olduğu bu düşünceden soyutlandığı takdirde vahiy olayının kültürel boyutunu bütün yönleriyle ele almak imkânsız hale gelir. Probleme dönecek olursak, Ebu Zeyd vahyin lügavî yapısıyla ilgili olarak ortaya atılan iki temel görüşün bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan birincisi gerek Allah-melek gerekse de melek-peygamber arasında gerçekleşen iletişimde kullanılan dilin Arapça olduğu şeklindedir. Bu konudaki diğer görüşte ise, vahyin ilham düzeyinden 'dil yoluyla iletişim' şekline doğru bir değişim geçirdiği söylenmektedir. Yani, vahyin lügavî yapısının Allah-melek arasındaki iletişimde meleğin, melek-peygamber arasındaki iletişimde ise Hz. Peygamber'in üstlendiği bir misyon olduğu ileri sürülmektedir. Meleklerin bir dil sistemine sahip olduğu tezini savunan bu görüş, vahiy sürecindeki iki aşama (Allah-melek ve melek-peygamber) arasında ayrıma gitmektedir. Bu anlayışa göre, Allah-melek arasında gerçekleşen iletişim safhasında vahiy, lügavî bir yapıda olmamasına karşın, melek-peygamber safhasında lügavî bir yapıya bürünmüştür (2001:64). Ebu Zeyd, bu tezin Kur'an'ın bizzat kendi yaklaşımlarıyla çeliştiğini ifade etmektedir. O bu konuda özellikle şu âyetlere atıfta bulunmaktadır: "Rabbinin Kitabı'ndan sana vahyedileni oku. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O'ndan başka bir sığınak da bulamazsın." (18. Kehf, 27) "Rasûlüm onu çarçabuk almak için dilini kıyılatma. Şüphesiz onu toplamak ve okutmak bize aittir." (75. Kıyame, 16-17)

3) Burada 'vahiy' kavramının İslamiyet öncesi Arap toplumunda bulunup bulunmadığı sorusu akla gelebilir. Kabul edileceği gibi, vahiyde kullanılan dilin farklı varlık mertebelerindeki şahıslar tarafından nasıl anlaşılacağı ve bunlar arasında vahiy eksenli bir iletişimin imkânı ancak bu soruya olumlu yanıt verildiğinde anlamlı hale gelecektir. Ebu Zeyd'e göre, cahiliye dönemi Arap düşüncesi içerisinde şîr ve kehanet kavramları arasında bir irtibat olduğu kabul edilmektedir. Bu kanaate bağlı olarak insanın cinle irtibat kurabilmesinin mümkün olduğu şeklindeki Arap inancı, dinî anlamdaki vahiy fenomeninin de altyapısını teşkil etmektedir. Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, s. 66. Ayrıca bkz. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Çev.: Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 150.

Ebu Zeyd'in Kur'an'a dil ve olgu merkezli yaklaşmanın gereği hakkındaki görüşü, "onun hem söyleyiş hem de anlam bakımından mükemmellik arz eden fesahati" (Koç, 2001:28) ile açıklanabilir. Ona göre, 'dilbilim', 'yorumbilim' ve 'gösterge bilim' gibi çağdaş yöntemlerden ve bu yöntemlerin bize Kur'an'ı anlama ve tahlil etme noktasında sunduğu enstrüman ve argümanlardan yararlanmamız gerekir (2001:21). Öznenin yöneldiği nesne veya tecrübenin ilişkili olduğu nesneyi dikkate almadan, yalın bir zihinsel edim olarak anlamadan söz edemeyiz. Anlama, özne ve nesne arasındaki ilişkinin kendisi olarak düşünülebilir (Bilen, 2002:90) Bilindiği gibi, hermönetik metin yorumlamada işlem yaparken tarihsel olarak metne nüfuz etmeye çalışılmaktadır (Palmer, 2000:105). Dolayısıyla eğer herhangi bir ifadenin dile getirildiği kültürel bağlama hiçbir katılımımız yoksa dinî hayat ve tecrübeyi içerden gözlemleyebilecek hiçbir imkâna sahip değilsek, dinî ifadeleri anlamamız imkânsız olmasa bile son derece güçleşmektedir. Bu bakımdan dinî bir ifadeyi genel din dili yapısı içinde veya ifade edildiği bağlama göre değerlendirmek gerekir (Koç, t.y.:249). Bu bağlamda Ebu Zeyd, özellikle dilbilim ve Hermenötik'te kaydedilen bilgi birikimine uygun olarak geliştirilecek olan bir yöntemle Kur'an çalışmaları alanındaki durgunluğun aşılabilceği düşüncesindedir (Ebu Zeyd, 1996:44). Ona göre, böyle bir çalışmayla hem Kur'an araştırmalarıyla edebî-eleştirel araştırmalar arasında yeniden bağlantı kurulabilir, hem de ideolojik tezleri aşan nesnel bir İslâm kavramının tanımlanmasına yönelik bir çaba ortaya konabilir.

Sonuç

Kanaatimizce Ebu Zeyd'in vahye yönelik geliştirmiş olduğu yorum telakkisi, daha önce ele hiç alınmamış, orijinal fikirler ortaya koyma iddiasından uzak olmakla birlikte, dinî söyleme getirdiği eleştiriler din bilimlerinin daha aktif bir işlev kazanmasını sağlayıcı niteliktedir. Özellikle kutsal metinleri ifade edildikleri dil ve edebî anlatım açısından ihmal etmenin onların tarihsel ve toplumsal bağlamlarından koparılması anlamına geleceği düşüncesinin incelenmeye değer bir fikir olduğu söylenebilir. Ebu Zeyd, bu yaklaşımını vahyin ontolojik ve epistemolojik boyutlarının bir arada ele alınmasıyla sağlayabileceğini iddia etmektedir. Bu iddianın vahyi anlamaya yönelik yeni şeyler söyleme konusunda bizi nereye götürebileceği, onun çağdaş yorum-bilim teknikleriyle yeniden ele alınması ve yazarın niyetini merkeze alan anlayışlarla geliştirilmesi gibi yeni bir iddia ile desteklenmektedir.

Kaynakça

- Bilen Osman (2002). Çağdaş Yorumbilim Kuramları. Ankara: Kitabiyat.
- Ebû Zeyd Nasr Hâmid (1996). "Tarihte ve Günümüzde Kur'an ve Tevili Sorunsalı", Çev. Ömer Özsoy. İslâmî Araştırmalar Dergisi. 9(1): 24-44.
- Ebû Zeyd Nasr Hâmid (1999). "Sufi Düşüncede Hakikat-Dil İlişkisi Üzerine". Çev. Ömer Özsoy. İslâmîyât. 3: 15-37.
- Ebû Zeyd Nasr Hâmid. (2001). İlahi Hitabın Tabiatı -Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine-, Çev. Mehmet Emin Maşalı. Ankara: Avrasya Yayınları.

- Ebü Zeyd Nasr Hâmid. (2002). Dinsel Söylemin Eleştirisi. Çev. Fethi Ahmet Polat. Ankara: Kitabiyat.
- Ebu Zeyd Nasr Hâmid (2010). “Abdülkâhir Cürcânî'nin ‘Nazım’ (Sözdizim) Anlayışı -Üslupbilim Işığında Bir Okuma-”. Çev. Numan Konaklı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 38: 231-262.
- Görgün Tahsin (2003). İlahî Sözün Gücü. İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Hanefî Hasan (1998). “Esbab-ı Nüzûl'ün Anlamı Nedir?”, Çev. Ahmet Nerim Serinsu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. (38): 225-232.
- Izutsu Toshihiko (1975). Kur'an'da Allah ve İnsan. Çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- İbn Manzûr (1956). Lisânu'l-Arab. 15, Beyrut.
- Recep Kılıç (2002). Modern Batı Düşüncesinde Vahiy. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kılıç Sadık (1996). “Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum”. İslâmî Araştırmalar, 9(1): 87-103.
- Kılıç Sadık (2001). “Dil ve İnsanın Tarihselliği Bağlamında Dînî Metin”. Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu. Van. 95-108.
- Koç Turan (t.y.). Din Dili, Kayseri: Rey Yayıncılık.
- Koç Turan (2001). “Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi”. Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu. Van. 20-37.
- Nagel Tilman (1996). “Tarihî Araştırma Konusu Olarak Kur'an”. Çev. Ali Dere, İslâmî Araştırmalar Dergisi, 9(1): 54-69.
- Özdeş Talip (2001). “Vahiy-Olgü İlişkisi Açısından Nesh'e Getirilen Yorumlara Eleştirel Bir Yaklaşım”. İslâmî Araştırmalar Dergisi, 14(1): 39-48.
- Paçacı Mehmet (2001). “Kur'an ve Tarihselci Yorum”, Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu, Van. 70-82.
- Palmer Richard (2000). Hermenötik. Çev. İbrahim Görener. İstanbul: Ankar Yayınları.
- Rahman F. (1995). Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu. Çev. Salih Akdemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Rahman F. (2000). İslâm. Çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Watt W. M. (1982). Modern Dünyada İslâm Vahyi, Çev. Mehmet S. Aydın. Ankara: Hülbe Yayınları.